

pridom ga bodo lahko uporabljali tudi številni laiki za potrebe izobraževanja, novinarstva, folklornih prireditev, turizma ...

Nena Židov

Zmago Šmitek: *Mitološko izročilo Slovencev: svetinje preteklosti.*
 470 Ljubljana: Studentska založba, 2004, 429 str. : ilustr. (Knjižna zbirka Posebne izdaje)

Že leta 1998 je Zmago Šmitek, redni profesor za etnologijo Azije in antropologijo religije na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, izdal zaokroženo monografijo o slovenski mitologiji z naslovom *Kristalna gora, Mitološko izročilo Slovencev*. Knjiga je tedaj obsegala sedem poglavij (Stvarjenje sveta, Zemlja in onstranstvo, Gorski demon: Vedomec, Gospodar gore: Kresnik, Deveta dežela izobilja, Atila, bič božji in Uničenje in preroditev sveta) in je pomenila na neki način prvo zaokroženo teoretično delo o slovenski mitologiji v knjižni izdaji (prim. recenzijo: Mirjam Mencej, *Etnolog* 9, Ljubljana 1999, 225–227). Toda Šmitkovo delo na področju mitologije s tem še ni bilo končano. Izid prve knjige oziroma odzivi nanjo so mu porodili mnoga nova vprašanja in spodbudili njegovo nadaljnje delo na področju raziskovanja indoevropske mitologije. Rezultat teh je pričujoča knjiga, ki poleg sedmih dopoljenih in deloma spremenjenih poglavij iz prejšnje vsebuje še pet novih, tako da je v njej vsega skupaj zdaj dvanajst poglavij in obilica novega slikovnega gradiva.

Tudi v tem delu je Šmitkova pozornost v največji meri usmerjena v komparacijo slovenskega mitološkega oz. folklornega izročila z indoevropsko mitologijo. Pri tem struktura besedila sledi klasični strukturi raziskav mitologije oz. tipologiji mitov: začne s kozmogonijo (in deloma tudi njenim protipolom – eshatologijo) ter nadaljuje s poglavji, ki na različne načine obravnavajo mitološko topografijo oz. koncepte prostora in časa ter izročila o posameznih bajnih bitjih oz. mitičnih motivih. Besedilo sledi zgradbi, ki si jo je avtor postavil kot nekakšno ogrodje, v katerega je smiselno vpletel sledove mitičnih predstav in junakov slovenske duhovne kulture in jih primerjal s predstavami in bitji drugih indoevropskih ljudstev ter z izsledki primerjalne indoevropske mitologije.

V poglavju *Nastanek sveta* avtor predstavi različne vrste svetovnih mitov o stvarjenju sveta, nastanku zemlje, pokrajine, človeka ipd. (pa tudi njihovem koncu) ter primerja z njimi slovenske povedke, v katerih najdemo isto vsebino. Tako v tem poglavju umesti slovensko folklorno izročilo o nastanku sveta in človeka (t. i. šišensko in mengeško bajko) ter druge kozmogonske motive in motiva »zlate dobe« človeštva in eshatološke motive v kontekst indoevropskih mitov o stvarjenju in

drugih tipov mitov ter tako pokaže paralele med enimi in drugimi, s čimer obenem pravzaprav dokaže tudi verodostojnost zapisov, ki so pri nekaterih raziskovalcih sicer vzbujali pomisleke.

V poglavju z naslovom *Zemlja in onstranstvo* avtor knjige prikaže različne predstave o onstranstvu. Ukvarja se z obema koncepcijama prostora (profano utopično, kultno utopično), ki ju najdemo v raznih mitologijah, in nato ugotavlja, kako se kažeta v slovenskem folklornem izročilu. Tu obravnava koncept podzemlja, osi sveta, duš umrlih, pa tudi mostu, brvi, stopnic, lestve ... kot mejnikov z drugim svetom, neba (mavrice, rimske ceste), gore, vrta, vodnjaka ... in drugih motivov in lokacij, ki kažejo na različne delitve sveta in prehajanje med enim in drugim svetom, ter obenem koncepte časa v tradicijskem pogledu na svet Slovencev in Indoevropejcev. 471

Sledi poglavje (ki ga v prejšnji knjigi ni bilo) z naslovom *Sveto drevo pri Vitanju*, v katerem avtor opozori na simboliko drevesa z razcepljenim vrhom, za katerega meni, da je morda povezan »s principom dvojnosti/dvojčkov, ki je bil znan v številnih mitologijah« (str. 82), obenem pa tudi s simboliko preporeda in krožnega toka časa (str. 84). Po mojem mnenju bi sicer morali pomen in vlogo dreves z na dva dela razcepljenim vrhom iskati tudi v paralelah z motivom dveh dreves (zlasti borov, jelk), med katerima običajno leži vodnjak, drevo, grob itd., oz. drevesa z isto dvojnostjo (razliko med tem in onim svetom), prikazano v opoziciji med suhim debelom in zeleno krošnjo, ki ju najdemo v mnogih južnoslovanskih ljudskih pesmih. O tem motivu je poseben članek, v katerem poudarja smrtno semantiko dvojnosti, napisal Nikita I. Tolstoj (*Meždu dvumja sosnamj (eljami), Očerki slavjanskogo jazыčestva*, Moskva 2003, 447–453), vendar ga Šmitek v svoji knjigi ne omenja.

Izhodišče poglavju *Zvezdno kraljestvo pokojnikov*, ki ga je kot samostojni članek objavil v Wiener Slawistisches Jahrbuch leta 2002, je relief na pročelju cerkve Sv. Jurija v Hodišah na Koroškem – tega avtor razlaga z ozvezdjem Oriona, ki se tesno povezuje s koncepti potovanja duše na drugi svet (in mlečno cesto) in predstavami o posmrtnem življenju. Tako v tem, morda enem najbolj zanimivih poglavij, na originalen način razloži enigma umetnostne zgodovine – predromanski relief na fasadi cerkve Sv. Jurija v Hodišah, upoštevajoč pri tem spoznanja arheologije, umetnostne zgodovine, lingvistike, umetnostne zgodovine, etnologije in astronomije.

Središčna tema poglavja o *Zelenem Juriju* je čas – koncept cikličnega časa, značilnega za mitološke percepcije časa. Tega v slovenski in slovanski folklori utelešajo različne osebe – potujoči berači, vojaki in drugi, skratka: osebe, ki potujejo in se vedno znova vračajo in s tem na zemljevidu časa zarisujejo večne kroge – leta. Zeleni Jurij je eden najbolj tipičnih predstavnikov takšnih »zarisovalcev časa«, s katerim so se ukvarjali že drugi raziskovalci slovanske mitologije, čeprav so ga različno interpretirali (npr. Ivanov, Toporov, Katičič, Belaj); Belaj je pri tem v svoji knjigi *Hod kroz godinu* posebej poudaril Jurijevo hojo skozi leto in s tem oblikovanje cikličnosti časa.

V dveh naslednjih poglavjih, objavljenih že v prejšnji knjigi, a precej razširjenih, se ukvarja s »prebivalcema« svetovne gore: Vedomcem in Kresnikom (ki se deloma

med seboj tudi prepletata). O teh dveh mitičnih bitjih je bilo sicer napisanega že veliko, vendar pa ju Šmitek na novo interpretira oziroma opozori na njune nove možne interpretacije. Izročilo o Kresniku deli na dva relativno različna ciklusa: starejšega (mitološki Kresnik) in mlajšega (ekstatični Kresnik) ter se v nadaljevanju posveti zlasti starejšemu ciklu. Vendar Kresnika žal ne poskuša zares interpretirati v okviru slovanske mitologije (čeprav opozori na že dane interpretacije), temveč ga neposredno poveže kar z indoevropsko oz. indoiransko mitologijo: identificira ga z iranskim Yimo oz. indijskim Yamo in pokaže tudi na možne zgodovinske povezave. Podobno v naslednjem poglavju z naslovom Gorski demon: Vedomec pokaže na paralele med Vedomcem in Gorgono iz grške mitologije.

472 Poglavlje logično prehaja v naslednje, v katerem avtor zagovarja sledove šamanizma (obenem pojasni tudi sorodne termine, kot sta obsedenost in ekstaza) na Slovenskem, ki ga vidi zlasti v motivu odhoda duše iz telesa (in spopadu duš na nebu) – eni od značilnih sposobnosti šamanov, ki jo najdemo opisano v nekaterih slovenskih povedkah. Morda je ta trditev vendarle malce premalo utemeljena: v bistvu gre za migracijsko povedko, na podlagi katere je težko sklepati o ostankih nekdanjih obredov oz. šamanizma na določenem lokalnem območju, saj je razširjena vsaj po vsej Evropi, čeprav so v njej gotovo prisotni elementi, tipični za šamanizem (v tem kontekstu sta jo obravnavala tudi Klaniczay (Klaniczay Gábor 1990: *The Uses of Supernatural Power, The Transformation of Popular Religion in Medieval and Early-Modern Europe*, Cambridge: Polity Press, zlasti na straneh 146–147) in Grambo (Traces of Shamanism in Norwegian Folktales and Popular Legends, Fabula 1975, zlasti na straneh 40–41). Poleg tega so enake sposobnosti ljudje pripisovali tudi na primer čarovnicam in drugim ljudem, ki jim pripisujejo nadnaravne sposobnosti, ne le šamanom (čeprav je res, da nekateri avtorji, npr. Klaniczay (1990: 129–150, prim. zgoraj), Pócs Éva (1991/2: Popular foundations of the witches' Sabbath and the devil's pact in Central and Southeastern Europe, *Acta Ethnographica Hungarica* 37, 1–4, Budapest: Akadémiai Kiadó, 305–370, zlasti na strani 313), Burke Peter (2001 (1. izdaja 1990): *The Comparative Approach to European Witchcraft. V: Ankarloo Bengt, Henningsen Gustav (eds.): Early Modern European Witchcraft, Centers and Peripheries*, Oxford: Clarendon Press, 435–441, zlasti na strani 441) in drugi, zagovarjajo šamanistični izvor verovanj o čarovništvu in bi bila torej ta distinkcija nepomembna).

V poglavju Govorica toponimov avtor odkriva motive in nadaljuje raziskavo problematike Devinega skoka, s katero so se ukvarjali pred njim že jezikoslovci Peisker, Bezljaj idr., pri čemer poveže folklorno izročilo z značilno »mitološko« toponimiko in se pri tem delno opre tudi na lastne terenske raziskave v Makedoniji.

Iztočnica naslednjega poglavja, Dežela izobilja: Indija, je slovenska ljudska pesem Sveti Tomaž noče v Indijo; v njem opozori na povezanost folklornih motivov o Indiji z antično in srednjeveško književnostjo ter nadalje z motivi »narobe sveta«, ki se pojavljajo v evropski folklori.

V poglavjih Napoved katastrofe: Atila in Propad sveta, ki sta bili prav tako uvrščeni že v prejšnjo knjigo, se Šmitek ukvarja z izročilom o Atili in kinokefalnih

bitjih nasploh ter z antično-srednjeveškim izročilom o Aleksandru Velikem oz. Gogu in Magogu.

Vrednost knjige, ki je bila v javnih sredstvih obveščanja letos deležna precejšnje pozornosti, je gotovo v tem, da je Šmitek slovensko izročilo uspel trdno umestiti v kontekst indoevropske mitologije in verovanjskega izročila. Avtor si je pri tem pomagal z deduktivno primerjalno analizo, izsledki jezikoslovcev, arheologov, zgodovinarjev, umetnostnih zgodovinarjev, etnologov in, nenazadnje, s svojim širokim in bogatim poznavanjem starejših in novejših raziskav na področju indoevropske mitologije. Metoda, ki jo avtor v tej knjigi v veliki meri uporablja, je pravzaprav povezana z njegovim ciljem povezati slovensko z indoevropsko mitologijo: znanim indoevropskim mitološkim motivom ali junakom je poiskal slovenske paralele in zatem korak za korakom dokazoval oz. utemeljeval podobnost med njimi. Tem paralelam je seveda mogoče verjeti, čeprav se včasih zdi, da so motivi iz slovenskega ljudskega izročila, ki jih primerja z indoevropskim, tako splošni, da se poraja vprašanje, ali ne gre za tiste temeljne motive, katerih mitološka plast (če zgodovinske ne upoštevamo) bi se lahko razvila na različnih mestih preprosto zaradi podobne psihične konstitucije človeka, in jih torej ne bi bilo treba razlagati v kontekstu skupne indoevropske dediščine ali kot posledice difuzije (npr. motiv Lepe Vide, boj med nasprotnikoma – tu Pegamom in Lambergarjem).

473

Deloma je avtor v tej knjigi popravil tudi »pomanjkljivost«⁴ prejšnje in v večji meri kot prej upošteval slovensko mitologijo oz. njene sledi v folklornem izročilu, čeprav žal ne povsod. Morda se delu malce pozna, da je pravzaprav zbirka več samostojnih člankov, ki so nastajali skozi več let ali celo desetletij, saj nekatera poglavja deloma odstopajo od začrtane sheme in morda malce rušijo koherentnost knjige – poglavje o Indiji Koromandiji bi tako recimo težko uvrstili v koncept mitoloških predstav v ožjem smislu, čeprav na neki način lahko govorimo o teh motivih tudi kot o neke vrste kasnejših mitih.

Kljub možnim ugovorom nekaterim hipotezam pa je treba poudariti, da avtor na neki način orje ledino, saj gre za prvo oz. drugo (če štejemo njegovo prejšnjo knjigo *Kristalna gora*) zaključeno predstavitev slovenske mitologije na znanstvenih temeljih, ki bo gotovo spodbudila nadaljnje raziskovanje tudi pri drugih raziskovalcih mitologije. Zato je pozornost, ki je bila deležna knjiga, vsekakor povsem upravičena. Zelo koristen, tako za laike kot tudi za znanstvenike, pa je tudi na koncu priloženi seznam priporočljive literature s področja mitologije.

Mirjam Mencej